

ЁШЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ ПРОФИЛАКТИКАСИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Саитқулов Қодирали Абдисалимович

Исамиддинов Садирдин Ғанижонович

Аннотация: Мазкур мақолада ёшлар томонидан содир этилаётган жиноятларнинг ижтимоий профилактикасига оид муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари таҳлил қилинган. Тадқиқотда ёшлар жиноятчилигига таъсир этувчи асосий ижтимоий омиллар сифатида оила муҳитининг беқарорлиги, бандлик муаммолари, таълим тизимидаги камчиликлар ҳамда рақамли муҳит таъсири ёритилган. Шунингдек, профилактика тизимида мавжуд институционал, ташкилий ва методологик муаммолар аниқланиб, уларнинг самарадорликка таъсири баҳоланган. Мақолада ёшлар жиноятчилигининг олдини олиш бўйича оила, таълим, маҳалла институти ва давлат органлари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш, рақамли профилактика тизимини жорий этиш ҳамда бандликни оширишга қаратилган амалий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган. Тадқиқот натижалари ёшлар жиноятчилигини камайтиришда комплекс ва интеграциялашган ёндашувнинг аҳамиятини кўрсатади.

Калит сўзлар: Ёшлар жиноятчилиги, ижтимоий профилактика, оила институти, таълим муассасалари, маҳалла институти, бандлик, рақамли муҳит, профилактика тизими, индивидуал ёндашув, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.

Замонавий жамиятда ёшлар масаласи, хусусан улар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш муаммоси ижтимоий барқарорликни таъминлашнинг муҳим омили сифатида намоён бўлмоқда. Расмий таҳлилларга кўра, сўнгги йилларда республикада қайд этилган жиноятларнинг тахминан 20 фоиздан ортиғи 30 ёшгача бўлган шахслар томонидан содир этилган бўлиб, айрим минтақаларда бу кўрсаткич 27–30 фоизгача етиши кузатилмоқда. Шу билан бирга, ҳуқуқбузарликка мойил ёшларнинг қарийб 60 фоизи ижтимоий профилактик чоралар билан тўлиқ қамраб олинмаганлиги аниқланмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, жиноят содир этган ёшларнинг тахминан 40 фоизи барқарор иш билан банд эмас, 30 фоиздан ортиғи эса бўш вақтни самарали ташкил этиш имкониятига эга эмас. Шунингдек, профилактик ишларнинг самарадорлиги айрим ҳудудларда 35–40 фоиз даражасида чекланиб қолаётгани мазкур соҳада тизимли ёндашувга эҳтиёж борлигини англатади.

Шу нуқтаи назардан, ёшлар томонидан содир этилаётган жиноятларнинг олдини олиш нафақат ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолияти билан, балки оила, таълим муассасалари, маҳалла институти ҳамда рақамли муҳитдаги ижтимоий тарбия механизмларининг уйғун ишлаши билан бевосита боғлиқ мураккаб ижтимоий жараён сифатида баҳоланади.

Биринчи йўналиш муаммолар:

Ёшлар томонидан жиноят содир этилиши биргина ҳуқуқий ёки индивидуал омиллар билан эмас, балки мураккаб ижтимоий муҳит, тарбиявий тизим ҳамда иқтисодий шароитлар мажмуаси билан белгиланади. Криминологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ёшлар жиноятчилиги шаклланишида микросоциал (оила, таълим муҳити), мезосоциал (махалла, меҳнат жамоаси) ва макросоциал (жамиятдаги иқтисодий-ижтимоий ҳолат) омиллар ўзаро таъсирда бўлади.

Ёш шахснинг шахс сифатида шаклланишида оила асосий ижтимоий институт ҳисобланади. Таҳлиллар жинойт содир этган ёшларнинг тахминан 35–40 фоизи назорат заиф бўлган, низоли ёки тўлиқ бўлмаган оилаларда тарбияланганини кўрсатади. Бундай оилаларда тарбиявий таъсирнинг етарли эмаслиги, ота-она назоратининг йўқлиги ҳамда эмоционал қўллаб-қувватлашнинг камлиги ёшларда ижтимоий меъёрларга нисбатан бефарқликни шакллантиради. Натижада, улар ташқи салбий таъсирларга тезроқ берилувчан бўлиб қолади.

Ёшлар жинойтчилигининг муҳим ижтимоий-иқтисодий омили бандлик масаласи билан боғлиқ. Амалий маълумотларга кўра, жинойт содир этган ёшларнинг 45 фоиздан ортиғи доимий иш жойига эга эмас. Ишсизлик шароитида моддий эҳтиёжларни қондириш имконияти чекланиши, шунингдек, ижтимоий фаолликнинг пасайиши уларни тез даромад олишга қаратилган ғайриқонуний усулларга мойил қилиши мумкин. Бу ҳолат айниқса шаҳарлашув юқори бўлган ҳудудларда кўпроқ кузатилади.

Таълим муассасалари ёшлар ижтимоийлашувининг муҳим институти ҳисобланса-да, амалиётда профилактик тарбия ишлари барча жойларда бир хил даражада йўлга қўйилмаган. Айрим мактаб ва коллежларда профилактик суҳбатлар эпизодик характерга эга бўлиб, уларнинг тизимлилиги етарли эмас. Шу билан бирга, психологик хизматлар имкониятлари чекланганлиги сабабли, муаммоли хулқ-атворга эга ўқувчилар билан индивидуал ишлаш даражаси паст қолмоқда. Бу эса ёшлар ўртасида хатарли гуруҳларни эрта аниқлаш имкониятини сусайтиради.

Замонавий ахборот жамияти шароитида ёшларнинг катта қисми интернет ва ижтимоий тармоқлардан фаол фойдаланмоқда. Шу билан бирга, назоратсиз ахборот оқими, зўравонлик ва ҳуқуқбузарликни тарғиб қилувчи контентлар таъсири ортиб бормоқда. Таҳлилларга кўра, ёшлар кунлик вақтнинг ўртача 4–6 соатини рақамли муҳитда ўтказишади, бу эса уларнинг хулқ-

атвориға билвосита таъсир кўрсатади. Медиа саводхонлик даражасининг пастлиги эса салбий контентни танқидий баҳолай олмасликка олиб келади.

Биринчи йўналиш муаммолар:

Ёшлар жиноятчилигининг олдини олишга қаратилган ижтимоий профилактика тизими сўнгги йилларда муайян институционал асосларга эга бўлса-да, унинг амалий самарадорлиги барча ҳудудларда бир хил даражада эмас. Криминологик таҳлиллар профилактика фаолиятида бир қатор тизимли ва ташкилий муаммолар мавжудлигини кўрсатмоқда. Ушбу муаммолар профилактиканинг барвақт аниқлаш, олдини олиш ва қайта жиноятчиликни камайтириш функцияларини тўлиқ амалга оширишга салбий таъсир кўрсатмоқда.

Ижтимоий профилактика кўп субъектли тизим ҳисобланади ва унда ички ишлар органлари, таълим муассасалари, маҳалла институти, ёшлар ишлари органлари ҳамда тиббий-психологик хизматлар иштирок этади. Бироқ амалиётда ушбу субъектлар ўртасида ахборот алмашинуви ва мувофиқлаштириш тизими тўлиқ шаклланмаган. Натижада, бир ёш шахс бўйича турли идораларда мавжуд маълумотлар интеграциялашмаган ҳолда қолиб кетади, бу эса профилактик таъсирнинг узлуксизлигини сусайтиради.

Амалда профилактик тадбирларнинг бир қисми формал характерга эга бўлиб, кўп ҳолларда ҳисобот учун амалга ошириладиган тадбирлар сифатида намоён бўлмоқда. Масалан, суҳбатлар, учрашувлар ва тарғибот тадбирлари ўтказилса-да, уларнинг самараси ва ёшлар хулқ-атвориға реал таъсири етарлича баҳоланмайди. Бу ҳолат профилактик фаолиятнинг мазмунан эмас, шаклан бажарилишига олиб келади.

Ёшлар жиноятчилигининг олдини олишда индивидуал ёндашув муҳим аҳамият касб этади. Бироқ амалиётда профилактик ишлар кўп ҳолларда умумий гуруҳлар кесимида олиб борилади. Натижада, хавф гуруҳига кирувчи ёшлар билан алоҳида ишлаш, уларнинг психологик ва ижтимоий

хусусиятларини инобатга олиш етарли даражада йўлга қўйилмаган. Бу эса профилактик чораларнинг самарадорлигини пасайтиради.

Ижтимоий профилактика тизимида натижадорликни баҳолаш механизми етарли даражада шаклланмаган. Кўп ҳолларда профилактик тадбирлар сони ҳисобга олинади, аммо уларнинг сифат кўрсаткичлари ва узок муддатли таъсири таҳлил қилинмайди. Мониторинг тизимининг заифлиги профилактика ишларини илмий асосда режалаштириш ва такомиллаштириш имкониятини чеклайди.

Таҳлилларга кўра, айрим ҳудудларда амалга оширилаётган профилактик тадбирларнинг самарадорлиги ўртача 30–35 фоиз атрофида қолмоқда. Бу кўрсаткич профилактика тизимида мавжуд муаммоларнинг тизимли характерга эга эканлигини ва уни такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади.

Ёшлар ўртасида ижтимоий профилактикани такомиллаштириш йўналишлари юзасидан қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди:

Ота-она масъулиятини кучайтириш, муаммоли оилалар билан индивидуал иш олиб бориш тизимини жорий этиш лозим.

Мактаб ва коллежларда профилактик тадбирларни доимий (ҳафталик) тизимга ўтказиш, психологлар фаолиятини кучайтириш зарур.

Касб-ҳунар марказлари, стартап дастурлари ва ишлаб чиқариш корхоналари билан ҳамкорликни кенгайтириш орқали ёшлар бандлигини ошириш лозим.

Ҳар бир ёш учун “индивидуал профилактик карта” жорий этилиб, маҳалла фаоллари масъулияти оширилиши керак.

Интернет тармоқларида ҳуқуқий-маърифий контентни кўпайтириш ва киберҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш механизмларини кучайтириш зарур.

Ёшлар томонидан содир этилаётган жиноятларнинг ижтимоий профилактикаси бўйича ечимлар ва амалий таклифлар:

Ёшлар билан ишлаш бўйича ягона электрон мониторинг тизимини жорий этиш;

“Хавф гуруҳи”га кирувчи ёшлар билан индивидуал реабилитация дастурлари ишлаб чиқиш;

Маҳалла–мактаб–оила–ички ишлар органлари ўртасида интеграциялашган профилактик тизим яратиш;

Ёшлар учун бандлик ва ижтимоий лойиҳаларни кенгайтириш;

Медиа саводхонликни ошириш бўйича миллий дастур қабул қилиш.

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, ёшлар жиноятчилигининг ижтимоий профилактикаси комплекс ёндашув асосида амалга оширилгандагина самара беради. Оила, таълим, маҳалла ва давлат органлари ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни кучайтириш, рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш ҳамда бандликни таъминлаш орқали ёшлар ўртасида жиноятчилик даражасини сезиларли камайтириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. — Т., 2023 (янги таҳрир).
2. Ўзбекистон Республикасининг “Профилактика тўғрисида”ги Қонуни. — Т., 2014 (ўзгартиш ва қўшимчалар билан).
3. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни. — Т., 2016.
4. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси. — Т., 2024 (янги таҳрир).
5. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги статистик ахборотлари. — Т., 2023–2025 йй.
6. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳисоботлари. — Т., 2023–2024 йй.
7. Хўжиев У.А. Ёшлар жиноятчилиги ва унинг олдини олиш муаммолари. — Т.: ТДЮУ, 2023.

8. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси илмий ишлар тўплами. — Т., 2022–2025 йй.

9. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). Global Study on Homicide: Youth and Crime Trends. Vienna, 2023.

10. World Health Organization (WHO). Violence Prevention: The Evidence. Geneva, 2020.